УДК 2–725(477.53):2.543.7“176/179”

Віталій Дмитренко (м. Полтава)

РОДИНА СВЯЩЕНИКІВ СЕЛА ШКУРАТИ ПИРЯТИНСЬКОЇ ПРОТОПОПІЇ: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ ЗА МАТЕРІАЛАМИ СПОВІДНИХ РОЗПИСІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ.

У статті зроблена спроба проаналізувати функціонування інститутів родини і шлюбу в середовищі парафіяльних священиків на основі сповідних розписів.

Ключові слова: *сповідні розписи, священик, шлюб, сім'я.*

Серед українських істориків, котрі спеціалізуються на дослідженні соціальної історії Гетьманщини XVIII століття, в останні роки простежується стійкий інтерес до вивчення інститутів родини та шлюбу. Це виглядає досить природно, адже саме родина відігравала вагому роль у житті людини ранньомодерного суспільства, тож огляд основних аспектів її буття вочевидь допоможе нам краще збагнути природу соціуму того періоду. На жаль, попередня вітчизняна історіографічна традиція не приділяла цій темі належної уваги, лише з поширенням історичної демографії спостерігається поступове зростання зацікавленості цією проблематикою. Проте на сьогодні можемо констатувати, що далеко не всі аспекти діяльності даних інституцій розкриті рівномірно. Тож говорити про якийсь узагальнюючий аналіз їхнього функціонування, очевидно, можна буде лише після розгляду цієї теми на мікроісторичному рівні в окремих сім'ях і соціальних групах.

Однією з традиційних, але малодосліджених у цій площині спільнот були парафіяльні священики. На жаль, через цілий ряд обставин, впродовж тривалого часу цей прошарок населення лишався поза увагою дослідників. Його вивченням займалися науковці дореволюційної Росії, зокрема П. Знаменський та Е. Крижанівський[1]. Однак основна увага у їхніх роботах зосереджувалася на юридичних і почасти побутових аспектах питання. Серед сучасних розробок інститутів шлюбу та сім'ї різних соціальних верств Гетьманщини, виконаних із урахуванням історико-демографічних методів, можна виділити праці Ю. Волошина, О. Сакала, І. Сердюка, проте родини священиків висвітлені у них лише дотично[2]. Зосередження ж уваги саме на цьому прошарку суспільства є важливим ще й тому, що саме на духовенство, у досліджуваний нами період, покладалися обов'язки контролю за шлюбно-сімейними відносинами у суспільстві. Тож питання про те, якими були ці стосунки саме у цьому середовищі, є доволі актуальним.

При розгляді окресленої тематики важливим видається питання про джерельну базу досліджень. У цьому плані варто, вочевидь, звернути увагу на матеріали церковного обліку населення, інформаційний потенціал яких використаний далеко не повною мірою. Особливо це стосується сповідних розписів. Цей вид документів фіксував відвідування парафіянами таїнств сповіді та причастя. Запроваджені на початку XVIII століття, вони вже на другу його половину стали повноцінним обліковим джерелом православного населення Російської імперії. У відповідності з указом 1737 року запис у них проводився за становим та посімейним принципом[3]. Розписи, на відміну від інших облікових документів того часу (приміром ревізій), мали оновлюватися щорічно, а отже при належному їх збереженні ми маємо змогу прослідкувати динаміку розвитку сім'ї впродовж тривалого періоду. Окрім того, провадилися вони парафіяльним священиком, таким чином інформацію, представлену в них для цієї категорії осіб, можна вважати доволі репрезентативною.

Основним джерелом нашого дослідження будуть матеріали сповідних розписів села Шкурати, що зберігаються нині у 801-му фонді Державного архіву Полтавської області. Вони представляють 1758, 1766, 1770, 1772, 1775, 1784, 1790, 1793 роки, тобто забезпечують необхідний для дослідження хронологічний ряд.

Виходячи з вищесказаного, спробуємо:

- дослідити структуру та склад домогосподарств;
- розглянути статевовікові показники, притаманні цим родинам;

- простежити особливості функціонування інституту шлюбу серед священиків цієї парафії;
- показати вплив родинних зв'язків на передачу влади у парафії;
- проаналізувати джерельні можливості сповідних розписів при дослідженні інститутів шлюбу та сім'ї.

Село Шкурати розташовувалося на лівому березі річки Удай приблизно за п'ятнадцять кілометрів від центру протопопії — містечка Пирятин. У селі діяла церква Святої Трійці (Троїцька). Упродовж другої половини XVIII століття священицькі обов'язки у ній виконували Мартин Філіпов і його наступник Федір Петраковський.

Хочемо зауважити, що, аналізуючи структуру та склад священицьких родин, ми будемо дотримуватися усталеної серед дослідників думки про те, що терміни "домогосподарство", "двір", "сім'я" та "родина" для XVIII століття вживаються як тотожні. Себто сім'я, у її тодішній патріархальній моделі, включала не лише кровних родичів у сучасному розумінні, а й слуг, наймитів, інших осіб, які перебували на становищі молодших членів родини[4]. Також, досліджуючи структуру родин, ми звернемося до класифікації сімейних структур запропонованої британським дослідником П. Ласлеттом[5]. Він виділив три основні типи сімей:

- простий (нуклеарний), сімейне домогосподарство, що складається з однієї шлюбної пари з дітьми чи без них;
- розширений, у якому, крім членів сім'ї, живе ще хтось з родичів, які не утворюють шлюбних пар;
- складний (мультифокальний) як поєднання кількох простих сімей.

Щоб дослідити склад родин і зміни у них, представимо отримані зі сповідних розписів результати про кількість осіб у формі таблиці, виділивши в окремі колонки священика, церковнослужителів і служителів (дворових людей) разом із особами, котрі перебували з ними у кревній спорідненості записаних до двору панотця (табл. 1).

Таким чином, привертає увагу досить велика кількість церковнослужителів і слуг з родичами, котрі проживали у домогосподарстві священика на правах молодших членів родини. Так, у 1758, 1775 і 1784 їх загальна чисельність утричі перевищувала прямих родичів панотця. Кількісний сплеск, відзначений у колонці "священик з кревними родичами", за 1766 рік пояснюється записом до неї племінника священика разом із дружиною та дітьми[6]. Проте у наступних розписах вони вже не значаться, а до цієї категорії записаний лише піп і його зять з дружиною та дітьми. У той же час в останніх розписах 1790 і 1793 років до двору священика записані вже виключно кровні родичі. Зокрема, це сам ієрей Федір Петраковський, його старший син із дружиною та неодружений молодший[7]. Отож, можливо, даний випадок можна розглядати як ілюстрацію поступового переходу від великої патріархальної моделі сім'ї середньовіччя до родини як союзу кровних родичів у її модерному розумінні.

Аби визначити структуру сімей, підрахуємо кількість простих шлюбних пар, зауважимо, що до них належать і самотні вдівці та неодружені дорослі особи котрі не мають кровної спорідненості з іншими парами. Отже, на 1758 рік таких пар було шість[8]. У 1766 році чотири[9]. У 1770 — п'ять[10]. У 1772 — п'ять[11]. У 1775 — п'ять[12]. У 1784 — п'ять[13]. У 1790 —

Таблиця 1

Структура священицьких родин

Роки	Священик з кревними родичами	Церковно-служителі з кревними родичами	Служителі з кревними родичами	Загалом
1758	5	8	8	21
1766	9	1	немає	10
1770	4	немає	3	7
1772	5	2	2	9
1775	4	5	9	18
1784	3	6	6	15
1790	4	немає	немає	4
1793	5	немає	немає	5

дві[14]. У 1793 — дві[15]. Тож упродовж досліджуваного періоду можемо віднести родини священиків до складного типу сімей у відповідності з вищезазначеною класифікацією. Назагал ця картина збігається з аналогічними даними, віднайденими у працях інших дослідників[16].

Результати динаміки статевовікового співвідношення у родинах панотців також представимо у вигляді таблиці (див. табл. 2). Принагідно відзначимо, що межею дитинства обраний вік у п'ятнадцять років, так як його виділяють більшість сучасних дослідників[17].

Отже, у статевому співвідношенні спостерігаємо перевагу чоловіків із середнім показником шість до п'яти. Лише протягом одного 1770 року чисельну перевагу мали жінки. Серед дітей числова першість, у чотирьох із восьми досліджених років, також на боці хлопців. Щодо пропорції дорослих та дітей, то чисельна перевага тут на боці перших. Зауважимо, що у цьому показнику досліджувані сім'ї відрізняються від більшості сімей священиків регіону, адже там у родинах переважають саме діти[18].

Матеріали сповідних розписів містять також дані, що дають змогу дослідити вік вступу до шлюбу та періодичність народжуваностей. Так, приміром отець Федір Петраковський одружився у віці двадцять шість років[19]. Його дружині, на той час, виповнився двадцять один рік[20]. Шлюбна різниця у цій парі становила п'ять років. Для порівняння, у селах Гурбинці, Грабарівка, Харківці цієї ж протопопії, за нашими дослідженнями, шлюбний вік у середовищі духовенства коливався у межах двадцяти — тридцяти років для чоловіків і шістнадцяти — двадцяти п'яти років для жінок[21]. Таким чином досліджувана родина по цих показниках цілком вписується у загальну картину регіону.

Щодо періодичності народжувань, то зазначимо, що перша дитина, дочка Уляна, з'явилася на світ, коли батькові виповнилося двадцять сім, а матері двадцять два роки, тобто через рік після одруження[22]. Сам шлюб тривав близько вісімнадцяти років, десь до 1784 року, оскільки саме в розписові цього року отець Федір записаний вдівцем[23]. Окрім вищезгаданої дитини, маємо дані ще про двох спадкоємців панотця. Зокрема, син Микита народився, коли батькові було тридцять два, а матері двадцять сім[24]. На час же народження молодшого сина Павла їм було тридцять вісім і тридцять три роки відповідно[25]. На жаль, хронологічний ряд розписів не дозволяє нам відповісти на запитання: чи були у родині інші діти, окрім вищезгаданих? Проте, якщо виходити з того, що вижили всі їхні діти, то це означає, що жінка народжувала приблизно раз на п'ять років. Для порівняння, по інших парафіях цієї ж протопопії, за проведеними нами дослідженнями, попаді народжували у середньому раз на три — чотири роки[26].

Матеріали сповідних розписів дають змогу простежити за ходом змін священиків у парафіях, а разом із цим відслідкувати вплив родинних зв'язків на цей процес. Офіційна позиція церковних ієрархів щодо питання наслідування парафій досить чітко була сформульована в указі митрополита Київського Рафаїла (Заборовського) від 2 червня 1732 року. У ньому, зокрема, він суворо забороняв священикам висловлювати свою волю щодо наступника у тестаментах (заповітах). У документі чітко вказувалося, що парафія не є власністю священика, а отже передавати її у спадок він не може. Призначення священика, говорилося далі, мало залежати виключно від волі єпископа та здібностей претендента. Жодних преференцій для дітей священнослужи-

Таблиця 2

Статевовікове співвідношення у родинах священиків

Роки	Загалом	Чоловіки	Жінки	Дорослі	Діти = Хл.+Дів.
1758	21	11	10	11	10=6+4
1766	10	6	4	6	4=2+2
1770	7	3	4	6	1=0+1
1772	9	5	4	4	2=1+1
1775	18	9	9	9	9=4+5
1784	15	8	7	8	7=4+3
1790	4	3	1	3	1=1+0
1793	5	4	1	4	1=1+0

телів не передбачалося. Також митрополит засуджував надмірний вплив мирян на процес призначення пароха. Указ закликав духовні правління критично ставитися до різноманітних клопотань вірян у питаннях призначення їм душпастирів[27].

У досліджуваний нами період заміна священика на парафії відбулася одного разу, так по смерті отця Мартина Філіпова спадкоємцем став його зять Федір Петраковський[28]. У архіві збереглося також прохання мирян про призначення саме цієї особи на місце померлого панотця. Тож, очевидно, у цьому випадку можемо констатувати ігнорування вищезазначеного розпорядження. Принагідно зауважимо, що за цей же період у десяти парафіях цієї ж протопопії було зафіксовано чотирнадцять випадків передачі приходу. В одинадцяти з них наступники перебували у родинних зв'язках зі своїми попередниками. До речі, шість із них були саме зятями своїх предтеч. У подальшому й сам панотець Федір звертався до керівництва з проханням призначити свого старшого сина на місце диякона у свою парафію. До цього прохання також додавалося клопотання парафіян на підтримку цієї акції. Прохання священика та мирян було й цього разу задоволене[29]. Тож можемо констатувати досить помітний вплив родинних зв'язків на процес передачі парафій, попри офіційну позицію церковних ієрархів.

Підсумовуючи вищевикладене, доходимо певних висновків:

- по-перше, матеріали сповідних розписів є важливим джерелом дослідження шлюбно-сімейних зв'язків у соціумі Гетьманщини XVIII століття, зокрема у середовищі парафіяльного духовенства, і можуть використовуватися на рівні мікроісторичних студій;
- по-друге, аналіз структури досліджуваної родини показав, що вона впродовж усього періоду мала складний характер, що цілком вписується у загальну картину аналогічних родин цього регіону;
- по-третє, розгляд статевовікового складу родини показав перевагу в ній чоловічого населення, що також збігається з результатами, представленими у роботах інших дослідників, а от у віковому співвідношенні перевага була за дорослими особами, що виділяє цю родину з-поміж інших у цьому регіоні;
- по-четверте, шлюбний вік у досліджуваній родині загалом збігається з загальноприйнятим для цієї групи соціуму, а от частота народжуваності у цій сім'ї була вочевидь меншою;
- по-п'яте, дослідження показало, що родинні зв'язки мали безпосередній вплив на процес наслідування парафії, що в цілому відображає неписану традицію того часу.

Джерела та література

1 *Знаменский П.* Приходское духовенство в России со времен реформы Петра / П. Знаменский. — Казань, 1873. Крыжановский Е. Очерки быта южнорусского сельского духовенства в XVIII веке / Е. Крыжановский. — К., 1890. — Т. I.

2 *Волошин Ю. В.* Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII столітті (історико-демографічний аспект) / Юрій Волошин. — Полтава: АСМІ, 2005.

3 О штрафах за уклонение от исповеди // Полное собрание законов Российской империи. Т.10. — СПб., 1830. — С. 114–125.

4 *Волошин Ю.* Структура сім'ї в поселеннях росіян-старообрядців Малоросії XVIII ст. (на прикладі слободи Демянки Топальської сотні Стародубського полку)/ Юрій Волошин // Історична пам'ять. — 2005. — № 1–2. — С. 64.

5 *Ласлетт П.* Семья и домохозяйство: исторический подход / П. Ласлетт // Брачность, рождаемость, семья за три века: Сб. статей / Под ред. А. Г. Вишневского и И. С. Кона. — М.: Статистика, 1979. — С. 132–157.

6 ДАПО. — Ф. 801. — Оп. 1. — Спр. 112. — Арк. 1.

7 ДАПО. — Ф. 801. — Оп. 1. — Спр. 1140. — Арк. 1.

8 ДАПО. — Ф. 801. — Оп. 1. — Спр. 112. — Арк. 1.

9 ДАПО. — Ф. 801. — Оп. 1. — Спр. 256. — Арк. 1.

10 ДАПО. — Ф. 801. — Оп. 1. — Спр. 312. — Арк. 1.

11 ДАПО. — Ф. 801. — Оп. 1. — Спр. 443. — Арк. 1.

12 ДАПО. — Ф. 801. — Оп. 1. — Спр. 819. — Арк. 1.

13 ДАПО. — Ф. 801. — Оп. 1. — Спр. 1044. — Арк. 1.

14 ДАПО. — Ф. 801. — Оп. 1. — Спр. 1044. — Арк. 1.
15 ДАПО. — Ф. 801. — Оп. 1. — Спр. 1140. — Арк. 1.
16 *Сакало О.* Населеність родин сільського духовенства Лубенського полку в другій половині XVIII ст. / Олександр Сакало // Краєзнавство. — 2009. — № 1–2. — С. 188–195.
17 *Волошин Ю. В.* Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII столітті (історико-демографічний аспект) / Юрій Волошин. — Полтава: АСМІ, 2005. — С. 112.
18 *Дмитренко В.* Шлюб і сім'я у середовищі парафіяльного духовенства другої половини XVIII століття: спроба аналізу за матеріалами сповідних розписів / Віталій Дмитренко // Краєзнавство. — 2009. — № 1–2. — С. 184.
19 ДАПО. — Ф. 801. — Оп. 1. — Спр. 112. — Арк. 1.
20 Там само.
21 *Дмитренко В.* Шлюб і сім'я у середовищі парафіяльного духовенства другої половини XVIII століття: спроба аналізу за матеріалами сповідних розписів / Віталій Дмитренко // Краєзнавство. — 2009. — № 1–2. — С. 185.
22 ДАПО. — Ф. 801.— Оп. 1. — Спр. 112. — Арк. 1.
23 ДАПО. — Ф. 801. — Оп. 1. — Спр. 819. — Арк. 1.
24 Там само.
25 Там само.
26 *Дмитренко В.* Шлюб і сім'я у середовищі парафіяльного духовенства другої половини XVIII століття: спроба аналізу за матеріалами сповідних розписів / Віталій Дмитренко // Краєзнавство. — 2009. — № 1–2. — С. 182–185.
27 *Вишневский Д.* Киевский митрополит Рафаил Заборовский и его меры к исправлению духовенства / Д. Вишневский // Киевская старина — 1899. — № 3. — С. 402–403.
28 ДАПО. — Ф. 801. — Оп. 1. — Спр. 443. — Арк. 1.
29 ДАПО. — Ф. 801. — Оп. 1. — Спр. 1044. — Арк. 1.

Виталий Дмитренко

Семья священников села Шкураты Пирятинской протопопии: попытка реконструкции по материалам исповедных росписей второй половини XVIII ст.

В статье сделана попытка проанализировать функционирование институтов семьи и брака в среде парафиальных священников на основе исповедных росписей.

Ключевые слова: *исповедные росписи, священник, брак, семья.*

Vitaliy Dmytrenko

The priest's family at the Shkuraty Pyriytynskoiy protopopii: endeavour restores on the materials confessijn's books second half of XVIII century

In the article made analyses of the priest's family and married on the materials confession's books. Show "strategic" keeping power and relation in the priest's family.

Key words: *confession's books, priest, family.*